

УДК 159.94/95:37
Едуард Помиткін
Інститут педагогіки
і психології професійної освіти АПН України,
м. Київ

Психолого-педагогічні засади духовно орієнтованої підготовки спеціалістів науково-гуманітарного профілю

Входження людства у III тисячоліття позначається швидкою інформатизацією суспільного простору і, водночас, втратою багатьох ціннісних орієнтирів, притаманних минулому. Реалії сьогодення накладають відбиток і на характер професійної підготовки молоді, висувають нові вимоги до психологічного портрету сучасного фахівця¹. Якщо кілька років тому вітчизняний роботодавець потребував спеціалістів, перш за все, активних, здатних до комунікації, то нині все більше усвідомлюється потреба у спеціалістах, які мають такі розвинені якості як порядність і відповідальність. Таким чином проблема поєднання професійної підготовки з розвитком особистості фахівця і, зокрема, його духовним розвитком набуває особливої актуальності.

Метою даної статті є висвітлення психолого-педагогічних засад духовно орієнтованої підготовки майбутніх фахівців науково-гуманітарного профілю. Слід зазначити, що специфіка науково-гуманітарних професій зумовлена, з одного боку, вимогами наукової діяльності, дослідницької роботи, а з іншого - спрямованістю на внутрішній світ людини, на міжособистісну взаємодію. Серед найпоширеніших науково-гуманітарних професій слід назвати професії педагога, психолога, соціолога, юриста, медика, історика, слідчого тощо. Цю групу професій об'єднує гностична, пізнавальна діяльність, в центрі якої є людина.

Звичайно, кожен учень чи студент має певні індивідуальні здатності і здібності, що визначають його придатність до підготовки за науково-гуманітарним профілем. У практиці шкільної освіти гуманітарні класи формуються, переважно, за фактом виявлених бажань учнів. Висловлюючи бажання вчитися в певному профільному класі учні зважають на успішність саме з тих дисциплін, які в даному класі будуть провідними. Нажаль, в більшості випадків "діагностична процедура" на цьому закінчується і тільки потім певна частина школярів усвідомлює, що шкільні оцінки не завжди прямим чином співвідносилися з їх особистісними здібностями, а нерідко - залежали від стосунків з вчителем.

З іншого боку зарахування молоді до профільних класів науково-гуманітарної спрямованості на основі виявлених здібностей без урахування інтересів та бажань учнів видається неетичним. Отже підготовка молоді до професій науково-гуманітарного профілю вимагає по-перше визначення

¹ Гуманізація та гуманітаризація професійної освіти: Ред.кол. І.А.Зязюн, В.О.Зайчук, В.М.Доній, Н.Г.Ничкало, І.Л.Лікарчук, Є.М.Судаков. - К.: 1995. - 160с.

професійних інтересів, схильностей молоді до професійної взаємодії з людьми, а по-друге - виявлення рівня сформованості системи психологічних якостей особистості, які визначатимуть успішність процесу професійної підготовки молоді людини саме за цим профілем. Таким чином вирішується досить складне протиріччя між виявленим “хочу” і “можу” у визначенні подальшої професійної долі особистості.

Діагностика професійних інтересів та здібностей є першим, але важливим кроком, який визначатиме успішність професійної підготовки особистості. Надалі, навчальний заклад орієнтуючись на певне психолого-педагогічне бачення проблеми підготовки спеціалістів науково-гуманітарного профілю визначає зміст, методiku та безпосередньо методи і прийоми цієї підготовки.

Традиційними, але малоефективними виявляються спроби у відповідному перерозподілі годин вже існуючих шкільних програм навчання з наданням пріоритету гуманітарним дисциплінам. Більш ефективним заходом виявляється введення до навчальних програм принципово нових дисциплін та спецкурсів науково-гуманітарного спрямування.

Така учбова діяльність школярів здійснює певний вплив на їх професійне самовизначення, сприяє засвоєнню професійно важливих знань. Разом із цим практика засвідчує, що успішність навчання (як в школі, так і у закладах професійної освіти) не гарантує успішності у подальшій професійній діяльності фахівця. Більше того, довготривала звичка засвоєння інформаційного змісту навчальних програм призводить до згасання творчої активності учнів, породжує певну пасивність в умовах конкурентної діяльності. Отже необхідно віднайти науково обгрунтовані психолого-педагогічні підходи, які б дозволяли не тільки збільшувати інтелектуальний потенціал майбутніх фахівців, але й забезпечували процес особистісного і, зокрема, духовного становлення професіоналів. Система таких засобів має складати психолого-педагогічне забезпечення діяльності освітніх закладів

Вивчення певних профільних предметів, як вид навчально-виховної діяльності, сприяє перш за все активізації потребнісно-мотиваційного, інформаційно-пізнавального та емоційно-почуттєвого компонентів діяльнісного виміру особистості. При цьому поза увагою залишається розвиток цілеутворюючого та результативного компонентів. Як наслідок, вивчення певних спецкурсів забезпечує засвоєння знань, однак не забезпечує активного самоперетворення особистості, формування професійно важливих особистісних якостей професіонала.

Отже навчальна діяльність має бути доповнена психолого-педагогічними заходами, які спрямовані на формування системи особистісних якостей і цінностей сучасного професіонала. Поставлена мета може досягатися на практиці завдяки застосуванню комплексу особистісно орієнтованих психологічних тренінгів професійної спрямованості. Програма тренінгу має накреслюватися з урахуванням психологічних потреб і особливостей учасників. Як правило тренінгова група складається з 10-12 осіб, які мають спільні потреби особистісного розвитку.

У процесі проведення тренінгу застосовуються ділові та рольові ігри, елементи театральної педагогіки, створюються ситуації активного міжособистісного спілкування. Таким чином всі

учасники психологічного тренінгу допомагають собі та іншим у розвитку якостей і здібностей, необхідних для успішної професійної діяльності.

Практика показує значну ефективність такої форми роботи, однак детальний аналіз результатів запровадження засобів навчання та психотренінгу свідчить про помітний ситуаційний, недовготривалий педагогічний ефект. Вивчення цього явища в контексті теоретичної моделі особистості² дозволило встановити, що використані заходи здійснюють вплив переважно на соціально-психолого-індивідуальний вимір, не активізуючи належним чином діяльнісний вимір структури особистості. Дійсно, в умовах традиційного навчання у молоді відсутня можливість реалізації та закріплення набутих знань, якостей та цінностей у соціально значущій діяльності. Особливо вказана закономірність стосується духовного розвитку молоді. Розмови про моральні та духовні цінності, і навіть впровадження психологічних тренінгів, до складу яких включено вправи на розвиток гуманістичної або естетичної спрямованості є лише елементом загальної системи, в якій чільне місце має посідати діяльнісний підхід.

Слід зауважити, що можливість оволодіння професійною діяльністю забезпечувалася в минулому на базі навчально-виробничих комбінатів (НВК). В ході занять в умовах НВК учні засвоювали навички здійснення виробничих операцій, опановували певні професії. Нажаль, до складу цих спеціальностей не входили професії науково-гуманітарного профілю. Певним недоліком такої форми роботи можна вважати регламентацію творчості старшокласників досить вузькими межами виробничих профілів та недостатню орієнтованість навчально-трудового процесу на особистість учня.

Скасування системи НВК послабило і без того слабкий зв'язок системи навчання з реальною професійною діяльністю особистості, позбавило випускників шкіл однієї з можливостей професійного самопізнання, самовизначення та самореалізації.

В умовах переходу до 12 – річної загальноосвітньої школи доцільно відновити та реорганізувати систему професійного становлення спеціалістів науково-гуманітарного профілю, яка б включала до свого складу щонайменше 3 компоненти:

- оволодіння учнями профільними знаннями;
- формування системи професійно важливих якостей і цінностей фахівця;
- залучення молоді до творчої соціально значущої діяльності.

Потреба в наданні молоді можливості реалізувати свій особистісний потенціал в умовах науково-гуманітарного профілю вимагає розробки та запровадження спеціальних творчих особистісних проєктів духовного спрямування, участь в яких надає змогу учням залучитися до особистісно значущої, суспільно корисної діяльності. Розробка таких проєктів має здійснюватися за участю самих учнів (студентів), враховувати потреби їх особистісного розвитку, бажання, інтереси та цінності.

² Рибалка В.В. Особистісний підхід у профільному навчанні старшокласників: Монографія / За ред. Г.О.Балла - К.: ІПППО АПН України, 1998. - 160 с.

В процесі здійснення проектів у молоді активізуються і реалізуються потребнісно-мотиваційний, інформаційно-пошуковий, цілеутворюючий, результативний та емоційно-почуттєвий компоненти діяльності особистості, відбувається стійке одухотворення їх базових якостей, які відповідають таким підструктурам особистості, як здатність до спілкування, спрямованість, характер, самосвідомість, досвід.

Показником ефективності особистісно орієнтованих систем підготовки молоді до професій науково-гуманітарного профілю є успішне подальше професійне та особистісне зростання людини, громадянина, прагнення до успішного самовдосконалення та самореалізації на користь суспільству і людству.

Зважаючи на це, духовність визнається у сучасних науково-психологічних дослідженнях важливою складовою професіоналізму³. Отже процес професійної підготовки особистості має включати до свого складу систему психолого-педагогічних засобів, спрямованих на забезпечення духовного розвитку молоді в закладах освіти. Ознакою успішного духовного становлення особистості є сформована духовна ціннісна орієнтація.

За існуючими філософськими визначеннями під ціннісними орієнтаціями розуміють найважливіші елементи внутрішньої структури особистості, які закріплені життєвим досвідом індивіда, всією сукупністю його переживань та які відмежовують важливе, суттєве для даної людини від несуттєвого. Високодуховній особистості притаманна орієнтація на систему духовних цінностей, складовими якої є цінності гуманістичні, естетичні, екологічні, цінності пізнання, самовдосконалення та самореалізації⁴. Для такої людини професійна діяльність - акт служіння батьківщині, людству, природі (в релігійному аспекті - Богу). Підвищення власної професійної майстерності сприймається як необхідна умова самовдосконалення та подальшої самореалізації особистості. Сформованість даної системи цінностей відображається у діяльності, поведінці, конкретних особистісних вчинках духовної спрямованості.

Сформованість гуманістичних цінностей знаходить прояв у доброзичливому, емпатійному ставленні до людей, бажанні особистості приносити користь людям, інтересі до прикладів гуманізму в історії людства, здатності відрізнити справжній гуманізм від показного.

Про високий рівень сформованості естетичних цінностей особистості майбутнього фахівця свідчить стійке бажання сприймати та створювати прекрасне, інтерес до проявів краси у творах мистецтва, у природі, в людській особистості, схильність до відшукання прекрасного у явищах світу, характері людей, почуття захвату, "співзвуччя" з прекрасним.

Сформованість екологічних цінностей відображається у бажанні захистити природу від недальнорочної людської діяльності, інтерес до інформації щодо екологічного стану природи, критичне ставлення до науки і техніки, які використовуються для пригнічення природи та

³ Пономаренко В.А. Психология духовности профессионала.-М.: РАО ГНИИИ МО РФ. - 1997. - 296 с.

⁴ Помиткін О.Е. Формування духовних цінностей старшокласників у діяльності шкільної психологічної служби. Автореф. дис. канд. психол. наук. - К.: ІПП ПО АПН України, 1999. - 145 с.

маніпулювання людиною, схильність до пошуку шляхів виходу з екологічної кризи, участь у заходах, які спрямовані на покращання екологічного стану природи, почуття єдності з природою тощо.

Сформованість цінностей самопізнання обумовлює бажання особистості вивчати свій внутрішній світ, інтерес до власної сутності, до методів самопізнання, потребу у самоусвідомленні своєї природи, духовного "Я", здатність до інтроспекції, самоусвідомлення власних позитивних якостей та якостей, що заважають духовному зростанню, здатність до визначення власних здібностей, вподобань тощо.

Про високий рівень сформованості цінностей саморозвитку свідчить бажання людини різнобічно покращувати себе, стійкий інтерес до методів самовдосконалення, готовність змінювати себе, особистісна здатність накреслювати та виконувати власну програму самотворення, почуття задоволення від внутрішнього прогресу.

Нарешті, сформованість цінностей самореалізації особистості віддзеркалюється у бажанні знайти у соціумі власне місце для принесення максимальної користі, реалізації своїх творчих можливостей, інтерес до прикладів самореалізації високодуховних людей в історії людства, схильність до розгляду своїх ідей, планів з точки зору своєї життєвої місії, прагнення наповнювати кожен день важливим змістом, до реалізації себе у різних видах діяльності, почутті відданості своїй справі тощо.

Професійна підготовка, що здійснюється на духовних засадах має включати в себе діагностику духовних ціннісних орієнтацій особистості та систему психолого-педагогічних заходів з формування духовних якостей професіонала. Потреба виявлення рівня сформованості духовних ціннісних орієнтацій особистості зумовлює специфічні вимоги до побудови діагностичного інструментарію. Загальною вимогою до відповідних методик, є наявність теоретично обґрунтованого ціннісного фундаменту. Методика має бути досить інформативною і повинна спиратися на еталонну ціннісну шкалу.

Як приклад відповідного інструментарію, можуть виступати розроблена нами методика "Здійснення бажань"⁵ та методика комплексної оцінки гармонійного розвитку особистості⁶. Методики розроблялися із використанням кваліметричного підходу. Їх застосування дає змогу порівняльного аналізу динаміки гармонійного становлення особистості за показниками її духовного розвитку, творчого зростання, культури спілкування та фізичної культури, що є невід'ємними показниками зростання науковця-гуманітарія.

Динаміка розвитку професійно важливих якостей майбутніх спеціалістів має відстежуватися протягом тривалого часу, починаючи з дошкільного та шкільного віку. При вступі до професійних освітніх закладів саме ця система якостей, доповнена відомостями про спрямованість особистості та бажання займатися відповідною діяльністю і мають відігравати провідну роль для зарахування абітурієнта до навчального закладу.

⁵ Помиткін Е.О. Проблема розвитку та діагностики духовних ціннісних орієнтацій у старшокласників // Практична психологія та соціальна робота. - К. - 1998. - №10. - С.8-11.

⁶ Помиткін Е.О. Комплексна оцінка гармонійного розвитку учнів в управлінні навчально-виховним процесом // Освіта і управління. - 1997. - Том 1. - №4. – С.68-72.

Таким чином ефективність професійної підготовки молоді за науково-гуманітарним профілем визначається провідними характеристиками системи профільної та професійної підготовки. Принцип особистісної орієнтованості цієї системи реалізується через активне використання структури особистості при розробці психолого-педагогічного забезпечення процесу становлення професіоналів.

До складу системи професійної підготовки науковців-гуманітаріїв мають бути включені такі компоненти, як діагностика професійних інтересів та здібностей молоді; введення до навчальних програм принципово нових дисциплін та спецкурсів науково-гуманітарного спрямування; доповнення навчальної діяльності психолого-педагогічними заходами, які спрямовані на формування системи особистісних якостей і цінностей сучасного професіонала; залучення молоді до творчої соціально значущої діяльності.

Важливим фактором ефективності системи професійної підготовки молоді за науково-гуманітарним профілем є також наступність психолого-педагогічного забезпечення у різних ланках системи неперервної професійної освіти.

Едуард Помиткін

Психолого-педагогічні засади духовно орієнтованої підготовки спеціалістів науково-гуманітарного профілю

Резюме

Розглядаються нові вимоги до психологічного портрету сучасного фахівця, що зумовлюють необхідність поєднання професійної підготовки з розвитком особистості спеціаліста і, зокрема, його духовним розвитком. Проаналізовано специфіку науково-гуманітарних професій, висвітлено психолого-педагогічні засади духовно орієнтованої підготовки майбутніх фахівців науково-гуманітарного профілю. Система професійного становлення спеціалістів науково-гуманітарного профілю має включати такі компоненти: оволодіння учнями профільними знаннями; формування системи професійно важливих якостей і цінностей фахівця; залучення молоді до творчої соціально значущої діяльності.

Edvard Pomitkin

Psychological and pedagogical bases of spiritually focused preparation of experts of a scientific - humanitarian structure

The summary

New requirements to a psychological portrait of the modern expert which predetermine necessity of association of vocational training with development of the person of the expert and, in particular, are considered by his spiritual development. Specificity of scientific - humanitarian trades is analysed, psychological and pedagogical bases of spiritually focused preparation of the future experts of a scientific - humanitarian structure are opened. The system of professional becoming of experts of a scientific - humanitarian structure should include such components: mastering by pupils by profile knowledge;

formation of system of professionally important qualities and values of the expert; attraction of youth to creative socially meaning activity.

Эдуард Помыткин

Психолого-педагогические основы духовно ориентированной подготовки специалистов научно-гуманитарного профиля

Резюме

Рассматриваются новые требования к психологическому портрету современного специалиста, которые определяют необходимость объединения профессиональной подготовки с развитием личности специалиста и, в частности, его духовным развитием. Проанализирована специфика научно-гуманитарных профессий, раскрыты психолого-педагогические основы духовно ориентированной подготовки будущих специалистов научно-гуманитарного профиля. Система профессионального становления специалистов научно-гуманитарного профиля должна включать такие компоненты: овладение учениками профильными знаниями; формирование системы профессионально важных качеств и ценностей специалиста; привлечение молодежи к творческой социально значимой деятельности.